

У Китаї,— ти, звичайно, це знаєш,— імператор — китаєць, і всі навколо нього також китайці.

Це було вже багато років тому, але саме через те і варто прослухати цю історію, поки її не забули зовсім.

Палац імператора був найрозкішнішим у світі, весь зроблений з найтоншого фарфору, дуже коштовного, але такого ламкого, що до нього страшно було доторкнутися.

В саду росли найчудовіші квіти, і на найкращих з них були прив'язані срібні дзвіночки: вони дзвеніли, щоб не можна було пройти мимо, не помітивши квітів. От як все було тонко вигадано в саду імператора. Він тягся ген-ген так далеко, що сам садівник не знав, де йому край, а із саду потрапляли в чудовий ліс з високими деревами і глибокими озерами. Ліс спускався аж до самого моря, синього і глибокого; великі кораблі пропливали під вітами лісу, і там жив соловей. Він так солодко співав, що навіть бідний, обтяжений турботами рибалка, коли виходив уночі рибалити, зупинявся і слухав, забувши про свій невід.

— О! Як це добре! — казав він, але мусив робити своє діло і забував про пташку. Проте, коли наступної ночі соловей знову починав співати, а рибалка знову припливав туди, він казав те саме: "О! Як це добре!"

З усіх країн світу приїздили мандрівники в столицю імператора і дивувалися з міста, палацу й саду. Та, почувши чарівний спів солов'я, всі казали: "Все ж таки це — найкраще!"

Мандрівники, повернувшись додому, розповідали про все, що бачили. Вчені писали багато книжок про місто, палац і сад. І про солов'я вони теж не забували: його вони навіть ставили найвище за все, а ті, які вміли писати вірші, складали найчудовіші вірші про солов'я в лісі над глибоким морем.

Книжки розходились по всьому світу, і деякі з них потрапили якось і до імператора. Він сидів на своєму золотому троні, читав і читав, щомиті покиваючи головою, бо йому приємно було читати прекрасний опис його міста, палацу й саду. "Та соловей — все ж таки найкраще",— писалось у книжці.

— Що таке? — сказав імператор.— Соловей!.. Я зовсім не знаю. У моїй державі і навіть у моєму саду живе така пташка, а я ніколи не чув про це. Довелось уперше дізнатися про неї з книги!

І він покликав свого камергера. Камергер був такий поважний, що коли хтось нижчий чином розмовляв з ним або наважувався спитати щонебудь, він нічого не відповідав, крім "п", хоча це зовсім нічого не означає.

— Виявляється, у нас тут живе надзвичайна пташка, яка зветься "соловей",— сказав імператор.— Кажуть, що вона — над усе варта уваги у моїй великій державі. Чому мені про неї ніколи не доповідали?

— Я досі не чув її імені,— промовив камергер,— її ніколи не представляли при дворі.

— Я хочу, щоб вона сьогодні ж увечері була в палаці і співала мені,— сказав імператор.— Весь світ знає про те, що є в мене, тільки я один не знаю.

— Я не чув раніш її імені,— повторив камергер,— але я її шукатиму, я її знайду!

— Та де ж її шукати? Камергер бігав по всіх сходах згори та вниз, по всіх залах та коридорах, але ніхто, кого він стрічав, не чув ані слова про солов'я. Камергер прибіг назад до імператора і сказав, що це, напевне, вигадки тих, що пишуть книги.

— Ваша імператорська величність не повинна вірити, що пишуть у книжках. Це все — звичайнісінькі вигадки, чорна магія.

— Але ж книгу, в якій я прочитав про це,— заперечив імператор,— прислав мені всевладніший імператор Японії, і в ній не може бути неправди! Я хочу почути солов'я. Він мусить бути сьогодні тут. Він матиме мою найбільшу милість. Якщо його не буде, після вечері я накажу побити палицями всіх придворних!

— Тзінг-пе! — сказав камергер і знову оббігав сходи згори та вниз через усі зали та коридори; трохи не половина придворних бігали за ним, бо вони зовсім не хотіли, щоб їх били палицями. У всіх було одне питання — про дивного солов'я, про якого знав цілий світ, але ніхто не знав при дворі.

Нарешті зустріли вони на кухні бідну маленьку дівчинку. Вона мовила:

— О боже!.. Соловей! Я його добре знаю! О! Як він уміє співати! Щовечора мені дозволено відносити моїй бідній хворій мамі недоїдки від обіду. Вона живе внизу, на березі моря, і, коли я повертаюсь назад і спочиваю в лісі, я там слухаю співи солов'я. У мене виступають сльози на очах, і стає так добре, немов мене цілує мама.

— Маленька куховарочко! — сказав камергер. — Я дам тобі постійне місце на кухні і поклопочусь про дозвіл дивитися, як імператор обідає, якщо ти проведеш нас до солов'я... Він одержить запрошення сьогодні ввечері бути у палаці.

І ось вони попрямували до лісу, де завжди співав соловей, і півдвору йшло за ними.

Вже пройшли чимало, і саме десь замукала корова.

— О! — сказали молоді придворні.— Ось він! Яка дивовижна сила в такій маленькій тварині! Але, звичайно, ми чули його раніше!

— Ні, це корови мукають,— пояснила дівчинка,— ми ще далеко від того місця.

Трохи згодом заквакали жаби в болоті.

— Чудово! — зауважив придворний бонза.— Я вже чую його, він дзвенить, як маленькі церковні дзвоники.

— Ні, то жаби! — заперечила дівчина.— Але тепер, напевне, ми скоро його почуємо.

Та ось заспівав соловей.

— Ось він! — скрикнула дівчинка.— Слухайте! Слухайте! Ось він сидить.— І вона показала на маленьку сіреньку пташку вгорі на гілці.— Слухайте соловейка!

— Чи це можливо? — промовив камергер.— Я ніколи не уявляв його собі таким! Який у нього простий вигляд! Може, він позбувся своїх барв, тільки-но побачив перед собою стільки знатних людей?

— Соловейку! — гукнула голосно куховарка. — Наш милостивий імператор бажає, щоб ти йому проспівав,

— З великою приємністю! — відповів соловей і заспівав так, що це була просто насолода.

— Немов скляні дзвіночки дзвенять,— сказав камергер.— Подивіться на це маленьке горлечко, як воно працює. Дивно, що ми раніше його не чули. Він матиме великий успіх при дворі.

— Може, ще поспівати імператорові? — спитав соловей. Він думав, що імператор теж тут з усіма.

— Мій прегарний маленький соловей,— сказав камергер.— Я маю щастя закликати вас сьогодні ввечері на двірцеве свято, де ви зачаруєте його імператорську милість своїм дивним співом.

— Найкраще мене слухати в зеленому лісі,— промовив соловей, але полетів з ними, коли почув, що цього бажає імператор.

В палаці все було розкішно прибрано. Фарфорові стіни й підлога сяяли, відбиваючи світло багатьох тисяч золотих ламп. Найрозкішніші квіти, на яких висіли дзвіночки, поставили у коридорах. Від біганини та протягів всі дзвіночки дзвеніли так, що не можна було почути власних слів.

Посередині великого залу, де сидів імператор, поставили золоту жердину, на якій мав сидіти соловей. Всенький двір був тут, і навіть маленька дівчинка мала дозвіл стояти за дверима, тому що їй тепер дано —було титул "дійсної придворної куховарки". Всі були в найкращих вбраннях, і всі дивились на маленьку сіру пташку, якій імператор кивнув головою.

Соловей заспівав так чудово, що на очах імператора виступили сльози, сльози покотились по обличчю. Тоді соловей заспівав ще чарівніше, аж серце стискалось від його пісні.

Імператор був такий задоволений, що наказав почепити соловейкові на шию свій золотий черевик. Але соловей тільки подякував: уже він одержав досить нагороди,

— Я бачив сльози на очах імператора, для мене це найдорожчий скарб. Я вже досить нагороджений!

І він знову заспівав на весь палац своїм солодким чудовим голосом.

— Це наймиліше кокетство, яке можна уявити! — казали дами навколо і набрали води в рот, щоб у горлі переливалось, коли вони розмовлятимуть. Вони гадали, що тоді стануть схожими на солов'я. Навіть лакеї і покоївки дали зрозуміти, що вони дуже задоволені, а це ж багато значить! Відомо, що найважче догодити саме їм. Так, соловей мав, без сумніву, великий успіх.

Він мусив лишитися при дворі. Він мав власну клітку і право вилітати двічі вдень і один раз уночі. Разом з цим він одержав дванадцять слуг, які тримали шовкову стьожку, міцно прив'язану до його ноги. Тому він не мав ніякої втіхи від таких прогулянок.

Ціле місто говорило про надзвичайну пташку, і коли зустрічалося двоє, то перший не міг сказати нічого іншого, крім "соло", а другий відповісти "вей". Вони зітхали і розуміли один одного.

Одинадцять крамарів назвали своїх синів на честь солов'я Солов'ями, але жоден з них не мав навіть натяку на голос.

Одного разу імператор одержав великий пакунок, на якому було написано: "Соловей".

— От маємо нову книгу про нашу знамениту пташку! — сказав імператор.

Але це була не книга, а маленький вигадливий виріб, що лежав у коробочці,— штучний соловей, дуже схожий на живого, але весь обсипаний діамантами, рубінами та сапфірами.

Як тільки заводили штучну пташку, вона починала співати одну з мелодій, які співав справжній соловей, причому поводи́ла хвостиком вгору та вниз і виблискувала сріблом та золотом. На шиї в неї висіла

маленька стьошка, на якій було написано: "Соловей імператора японського жалюгідний, порівнюючи з солов'єм імператора китайського".

— Чудово! — казали всі, а той, хто приніс пташку, одержав відразу титул "імператорського головного постачальника солов'їв".

— Тепер нехай вони заспівають удвох. Який це буде дует!

Вони мушили співати разом, але добре не виходило, бо справжній соловей співав, як сам хотів, а штучний — як заведена шарманка.

— Це не його вина, — сказав капельмейстер, — окремо він бездоганно тримає такт і співає цілком за моєю школою.

Тоді штучний соловей мусив проспівати один. Він мав такий же успіх, як і справжній, але штучний виглядав далеко миліше, він блищав, як обручка або брошка.

Тридцять три рази проспівав він одну й ту ж мелодію і не втомився. Його прослухали б з охотою ще раз, але імператор висловив бажання, щоб живий соловей теж проспівав що-небудь.

Але де ж він подівся? Ніхто не помітив, як він випурхнув у відчинене вікно і полетів до свого зеленого лісу.

— Що це значить? — мовив імператор. Всі придворні лаяли солов'я і називали його невдячною тварюкою. "Але ж краща пташка залишилась у нас", — казали вони, і штучна пташка мусила заспівати, і це вже тридцять четвертий раз всі слухали ту саму пісню. Проте вони ще не знали її напам'ять, бо мелодія була дуже складна. Придворний капельмейстер надзвичайно вихваляв пташку. Він навіть запевняв, що вона далеко краща за солов'я не тільки своїми прикрасами та розкішними діамантами, а також і внутрішніми якостями.

— Тому що, бачите, панове, і головне, ваша імператорська величність, ми не можемо передбачити, що саме заспіває справжній соловей, а в штучного все заздалегідь відомо. Можна навіть пояснити, чому він співає, можна розібрати його і показати всю будову всередині — плід людського розуму, побачити, як розташовані валики, як вони працюють і як діють один за одним.

— І ми тієї ж думки! — сказали всі, і капельмейстер дістав дозвіл наступної неділі показати пташку народіві.

— Хай і народ також послухає! — наказав імператор.

Народ послухав і був такий задоволений, ніби аж сп'янів від чаю: а це ж зовсім по-китайськи! Всі вигукували "о!" і підіймали вказівний палець вгору, похитуючи головами.

А все ж таки бідні рибалки, що чули справжнього солов'я, казали:

— Звучить добре і схоже, та чогось не вистачає, а чого — ми й самі не знаємо.

Справжнього солов'я оголосили вигнаним за межі держави.

Штучному солов'ю відвели місце на шовковій подушці коло самого ліжка імператора. Всі подарунки, одержані ним, золото і дорогоцінні камені лежали навколо, і соловей дістав титул "співця імператорського нічного столика" і був записаний за рангом номер перший з лівого боку, тому що імператор вважав за важливіший той бік, де серце, а серце навіть у імператорів також з лівого боку. А капельмейстер написав твір на двадцять п'ять томів про штучного солов'я. Це були товстенні книги, в них була сила мудрованих китайських слів, та всі запевняли, ніби прочитали і зрозуміли ці книги, а то б їх оголосили дурними й висікли.

Так минув цілий рік. Імператор, весь двір і навіть весь народ знали напам'ять кожну ноту із співу штучного солов'я. Але саме через це тепер він їм і подобався найдужче. Вони могли самі йому підспівувати.

Вуличні хлопчаки співали: "Цві-цві-цві... Тьох-тьох-тьох-тьох",— і імператор підспівував так само.

О, це насправді було чудово!

Та якось увечері, коли штучна пташка співала краще, ніж завжди, а імператор лежав у ліжку, слухаючи її, у неї щось зашипіло всередині — ш-ш-ш! Усі коліщатка закрутилися. Потім щось тріснуло — тррр! — і музика змовкла.

Імператор зіскочив вмить з ліжка і наказав покликати свого придворного медика. Але чим той міг тут допомогти? Тоді послали по годинникаря, і після довгих розпитів та оглядів він трохи привів пташку до ладу, але сказав, що з нею треба дуже обережно поводитись, бо валики стерлися, а встановити нові, щоб музика звучала, як колись, неможливо.

Це було велике горе! Тільки раз на рік дозволили заводити пташку, та й це було надто багато. Проте капельмейстер сказав коротку, але повну мудрованих слів промову і зазначив, що штучний соловей так само хороший, як і раніше; значить, усе було так само хороше, як і раніше.

Минуло п'ять років, і країну спіткало справжнє велике горе. Імператор, якого всі любили, захворів, і казали, він помирає.

Уже був обраний новий імператор, але народ юрбився на вулиці й питав камергера, як почуває себе старий.

— П,— відповідав той і хитав головою.

Похололий та блідий лежав імператор у своєму великому розкішному ліжку. Весь двір думав, що він уже мертвий, і кожен спішив вітати нового імператора. Лакеї вибігали поділитися новинами, покоївки пили, базікаючи, каву. Скрізь у залах і коридорах простелили килими, щоб не чути було жодного кроку, і тому було тихо, так тихо!

Але імператор ще не був мертвий. Нерухомий і блідий, лежав він у своєму розкішному ліжку з довгими оксамитовими завісами і важкими золотими китицями. Вгорі було відчинене вікно, і місяць світив на імператора і на штучного солов'я.

Бідний імператор ледве міг дихати, йому здавалося, ніби хтось сидить на його грудях. Він розплющив очі і побачив, що це — Смерть.

Вона одягла на себе золоту корону і в одній руці тримала імператорську золоту шаблю, а в другій — його пишний прапор. А навколо із складок великих оксамитових завіс визирали дивні голови — одні потворні, інші милі й ласкаві.

То були всі злі й добрі діла імператора, що дивилися на нього тепер, коли Смерть сиділа на його серці.

— Пам'ятаєш ти це? — шепотіли одне за одним.

— Пригадуєш ти це? — і вони розповідали йому так багато, що піт виступав у нього на чолі.

— Я не знав цього ніколи,— казав імператор.— Музики! Музики! Мого великого барабана! — кричав він.— Щоб я не міг чути, що вони кажуть!

Але вони вели далі, і Смерть, наче китаєць, кивала головою на все, що вони говорили.

— Музики! Музики! — кричав імператор.— Ти, маленька прекрасна золота пташко! Співай же, співай! Я тобі подарував стільки золота і дорогоцінностей, я сам почепив тобі на шию мій золотий черевик, співай же, співай!

Але пташка мовчала,— не було нікого, хто б завів її, і тому вона не співала. А Смерть усе дивилася на імператора своїми великими порожніми очима, і було тихо, так жахливо тихо.

І тоді раптом за вікном залунав чудовий спів. Це маленький живий соловей сидів на гілці і співав. Він почув про біду імператора і поспішив сюди, щоб своїм співом збудити надії, втішити його. Він співав, а привиди все блідли й блідли, кров потекла швидше й швидше в ослабілому тілі імператора, і навіть сама Смерть заслухалась і мовила:

— Співай ще, соловейку, співай!

— А ти віддаси мені за це дорогоцінну золоту шаблю? Віддаси мені пишний прапор? Віддаси імператорську корону?

І Смерть віддала одне по одному клейноди за кожну пісню, а соловей усе співав! Він співав про тихе кладовище, де ростуть білі троянди і де дихає пахощами бузок, де свіжу траву зрошують сльози тих, хто залишився жити, Сум за своїм садком охопив Смерть, і вона холодним білим туманом полинула крізь вікно.

— Дякую! Дякую! — промовив імператор.— О ти, небесна маленька пташко! Я добре знаю тебе! Тебе я вигнав із своєї держави, а ти своїм співом відігнала від мого серця навіть Смерть. Як мені нагородити тебе?

— Ти нагородив уже мене,— відповів соловей.— Я викликав сльози на твоїх очах,— коли співав уперше: цього я не забуду ніколи. Сльози — ось найдорогоцінніша нагорода, від якої радіє серце співця. Але засни зараз, і ти встанеш знову свіжим і здоровим. А я співатиму для тебе.

І він заспівав знову, а імператор поринув у солодкий сон... Який спокійний, цілющий був цей сон!

Сонце світило в вікно, коли він прокинувся міцним та здоровим. Ніхто з слуг ще не повернувся, бо всі вважали, що він помер, тільки соловей сидів коло нього і співав.

— Ти мусиш залишитися у мене назавжди,— сказав імператор.— Ти співатимеш, коли сам захочеш, а штучну пташку я розіб'ю на тисячі скалок.

— Не роби цього,— заперечив соловей.— Все, що вона могла зробити хорошего, вона зробила. Хай лишається у тебе. Я не можу жити в палаці і тут звити гніздо, але дозволь мені прилітати, коли я сам захочу. Вечорами я сидітиму на гілці край твого вікна, і мої співи розрадіють тебе, а також примусять замислитись. Я співатиму тобі про щасливих і про нещасних, співатиму про добре і зле, про все, що діється навколо і що ховається від тебе. Маленька співоча пташка літає далеко навколо, скрізь: вона залетить і до бідного рибалки, і під дах селянина, і до всіх, хто далеко від тебе і твого двору. Я люблю твоє серце більше, ніж твою корону. Я прилітатиму і співатиму тобі, але ти мусиш мені обіцяти одне.

— Усе! — сказав імператор, встав у своєму царському вбранні, яке сам одягнув, і притис важку золоту шаблю до свого серця.

— Про одне прошу тебе. Нікому не розказуй, що в тебе є маленька пташка, яка розповідає тобі про все. Так буде краще!

І соловей полетів.

Слуги увійшли подивитися на мертвого імператора. І — застигли на порозі, а імператор сказав:

— Доброго ранку!